
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: СУЧАСНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ, КОМПАРАТИВНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ, ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.005>
УДК 355.48(477-651.2:470-451.1)“2022”

Валерій ГРИЦЮК

доктор історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник науково-дослідного центру воєнної історії,
Національний університет оборони України (Київ, Україна)
skifwo@email.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9877-1900>

Олександр ЛИСЕНКО

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
ukr2ww@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Тетяна ПАСТУШЕНКО

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця,
відділ воєнно-історичних досліджень,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
tetiana_p@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0775-3788>

ДРУГА СВІТОВА В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ОСНОВНІ НАРАТИВИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета — проаналізувати алгоритм і технології використання аналогій та наративів Другої світової у сучасному українському суспільстві й виокремити основні теми дискусій, нові тенденції в її наукових інтерпретаціях. **Методологія** ґрунтується на теоретичному доробку герменевтики, підходах історичної компаративістики та постколоніальної теорії.

Цитування: Грицюк В., Лисенко О., Пастушенко Т. Друга світова в контексті російсько-української війни: основні наративи й перспективи дослідження. *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 5—23. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.005>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 4 (577)

Наукова новизна полягає у визначенні змін, які сталися під впливом сучасної російсько-української війни, в інтерпретації спеціалістами в галузі соціогуманітаристики подій Другої світової та фіксації перспективних векторів наукового пошуку в межах зазначеної проблематики. **Висновки.** В наукових і суспільних дискусіях можна виокремити три напрями змін в історієписанні Другої світової війни, які виглядають найбільш перспективними. Перший пов'язаний із проблемою суб'єктності України як в історичній ретроспективі, так і в умовах сучасного протистояння, та потребує досліджень, які показали б питому вагу українців серед військовослужбовців Червоної армії, радянських військовополонених, депортованих до Райху примусових працівників, зокрема серед так званих остарбайтерів, радянських в'язнів гітлерівських концтаборів, що їх західна історіографія тотально і традиційно ідентифікує як «росіян». Другим напрямом слід уважати осмислення подій минулої світової війни з використанням методологічних підходів постколоніальних студій. Вивчення російського імперіалізму в концептуальній парадигмі поселенського колоніалізму відкриває можливості для адекватного аналізу «українського питання» в політиці Москви в контексті історії інших колонізованих народів і територій Радянського Союзу, створює нові інтелектуальні платформи для інтерпретації подій воєнного лихоліття на території України. Третій напрям передбачає розширення хронологічних меж дослідження та вклучення подій Другої світової до широкого історичного періоду сталінських репресій або об'єднання з Першою світовою в довгу «Тридцятирічну війну XX ст.». Пропоновані підходи слугуватимуть подальшій деконструкції міфу «Великої Вітчизняної війни», який залишається важливим елементом російської пропаганди.

Ключові слова: російсько-українська війна, Друга світова війна, сталінські репресії, нацистські концтабори, радянські військовополонені, колоніалізм, постколоніалізм, суб'єктність України та українців.

Відкрите вторгнення російських військ в Україну кардинально змінило життя країни й кожного громадянина нашої держави. Війна ведеться не тільки на полі бою, а й у публічному просторі та на історичній ниві. Українські й закордонні інтелектуали мимоволі опинилися на передовій інформаційного фронту. Однак нові виклики в найширшому спектрі наукового знання постали не тільки перед ними, а також перед представниками інших соціогуманітарних дисциплін.

Нижче йтиметься про інструменталізацію наративів про Другу світову війну в російсько-українському протистоянні та можливі перспективи подальших досліджень війни проти нацистської Німеччини під впливом поточних подій. Першу частину («Аналогії») присвячено поширеному в українському публічному просторі й у політичних дискусіях порівнянню сучасної війни з Другою світовою. У другій частині описано небезпеку використання політиками та пересічними громадянами понять і термінів, пов'язаних із боротьбою проти нацизму, зокрема тезаурусу «вітчизняна війна». В основній частині буде показано визначальні тенденції, нові напрями, методологічні підходи, які зараз обговорюються в науковому середовищі щодо досліджень Другої світової війни. Від 2014 р. у спеціальній літературі вже сформувався цілий тематичний пласт, але пропонований огляд стосуватиметься переважно матеріалів медіа, веб-публікацій (зокрема блогів, дискусій і виступів, розміщених на відеогостингах), з оперативним відгуком дослідників та інтелектуалів на блискавичну зміну подій.

Аналогії

Від 2014 р., з самого початку, збройна агресія Росії проти України часто розглядалася у західному світі крізь призму Другої світової війни. Значного поширення в міжнародній дискусії набуло порівняння особи російського очільника В. Путіна з нацистським фюрером А. Гітлером, окупації Криму — з аншлюсом Австрії [1], загарбницької політики сучасної Російської Федерації — з аналогічним курсом Третього Райху. Найбільш активно й науково обґрунтовано такі історичні паралелі між нинішньою Росією та націонал-соціалістичною Німеччиною проводить американський історик Т. Снайдер [2—3]. У такий спосіб він намагається привернути увагу політикуму і громадськості до серйозної загрози з боку Росії всьому світовому порядку, а не лише Українській державі. Дослідник викриває російські пропагандистські меседжі, використовуючи аналогії та метафори з Другої світової війни¹.

З початком повномасштабної війни Росії проти України в лютому 2022 р. проведення подібних історичних паралелей стало ще різноманітнішим. Наприклад, німецький історик Х. Штрайт² порівняв невдачу «спецоперації» В. Путіна в Україні навесні 2022 р. із «Зимовою війною» СРСР проти Фінляндії, а відчайдушний опір українців — зі спротивом фінського населення; виключення «країни Рад» із Ліги націй — із міжнародною ізоляцією Росії в наш час [3].

В українському політичному дискурсі паралелі з Другою світовою почали використовувати ще 2004 р. під час «Помаранчевої революції». Серед вітчизняних блогерів, політологів, журналістів стала звичною синонімізація до прізвищ російських політиків та пропагандистів і нацистських злочинців: Путін — Гітлер, Лавров — Ріббентроп, Захарова, Симоньян, Соловйов — Геббельс. Зруйновані українські міста порівнюють із трагічною долею міст у Другій світовій: оборону Маріуполя — з блокадою Ленінграда, бої за Бахмут та Авдіївку — зі Сталінградською битвою тощо. У соціальних мережах періодично з'являються публікації, де зіставляються світлини міст, розбомблених німцями, та сучасних руйнувань, завданих російською армією³.

Л. Якубова у книжці 2023 р. подає власну версію порівняння суспільства нинішньої Росії та нацистського Райху: «Фюрер і німецький народ або національний лідер і “русскій мір” — суть частини спільного буття і спільної історичної долі / місії. Фюрер / лідер формує геополітичний порядок денний. Від народу натомість вимагається “жертвність і покірність” (у цьому випадку на-

¹ Блог Тімоті Снайдера «Thinking about...». URL: <https://snyder.substack.com>

² Один із перших дослідників історії радянських військовополонених, у 1978 р. вийшла друком його монографія «Вони нам не товариші: Вермахт та радянські військовополонені: 1941—1945» («Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen: 1941—1945»).

³ Одеська опера просить припинити війну. *Українські національні новини*. 03.03.2022. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1966234-odeska-opera-prosit-pripiniti-viyunu> (дата звернення: 16.12.2023).

станови збігаються чи не буквально). У такій системі йдеться не просто про народ, а народ із певними винятковими налаштуваннями й характеристиками: “німецька раса” (deutsche Rasse), “німецька сутність” (deutsche Wesen) Хайдеггера, російський “народ-богоносець” (Ільїна, Дугіна) і “російська політична культура” (Суркова)» [5, 61—62].

На перший погляд, такі систематичні апеляції до подієвого полотна Другої світової дещо надумані, перебільшені. Але насправді подібна оптика не випадкова. Та війна впродовж чотирьох років із величезними втратами точилася на території всієї України. Вербально, візуально, ментально ця пам’ять залишається присутньою як серед політиків, науковців, так і серед звичайних громадян. Під час інтерв’ю від сучасних свідків російської окупації часто можна почути емоційні порівняння армії РФ із вермахтом [6—8]. Убивство колишніх жертв нацизму (загибель під час російських ударів по Харкову в’язня концтабору Бухенвальд Б. Романченка⁴), обстріли території Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» у Києві, руйнування пам’ятника вбитим євреям у Дробицькому Яру — ці та інші подібні факти самі по собі нагадують про Голокост. Особливо активізувало дискусію про геноцид і порівняння зі вбивством євреїв у Другій світовій війні викриття злочинів російської армії в Маріуполі, Бучі, Гостомелі, Ірпені, Ізюмі⁵.

Актуалізація міжнародно-правової оцінки масових убивств цивільного населення в Україні російськими військами за класифікацією геноциду (дефініція, що ввійшла в міжнародне юридичне поле 1948 р. під впливом подій Другої світової) відбувається також у контексті вимог про покарання російських воєнних злочинців [9].

Словник Другої світової війни

В українському публічному просторі та в політичних дискусіях не лише проводяться аналогії з Другою світовою, а й активно використовується пов’язаний із нею тезаурус. Президенти України П. Порошенко та В. Зеленський неодноразово називали війну з Росією «вітчизняною»⁶, що відсилає до радянської на-

⁴ В’язень нацистських концтаборів загинув під час обстрілу Харкова. *Deutsche Welle*. 21.03.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/vnaslidok-obstrilu-kharkova-zahynuv-viazennatsystsckykh-kontstaboriv/a-61204438> (дата звернення: 16.12.2023).

⁵ 14 квітня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила постанову «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», якою дії російських військ та російського керівництва визнаються геноцидом українського народу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 16.12.2023).

⁶ Порошенко: Ця війна увійде в історію як вітчизняна. *Українська правда*. 24.08.2014. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/08/24/7035656/> (дата звернення: 16.12.2023); Для нас це вітчизняна війна, і ми знаємо, чим такі війни закінчуються для загарбників — звернення Президента України. 03.03.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/dlyan-as-ce-vitchiznyana-vijna-i-mi-znaemo-chim-taki-vijni-zakinchujutsya-dlya-zaharbnykiv> (дата звернення: 16.12.2023).

зві-ідеологеми «Велика Вітчизняна війна». Особливо в перші роки російської агресії навіть лідери тоді ще добровольчого батальйону «Азов» і «Правого сектора» в риторичному описі поточних подій удавалися до символічних посилювань, скажімо, не на традицію УПА, а на радянський наратив. Невдачі української армії на полі бою 2014—2015 рр. у медіа й політиці порівнювалися з оточеннями та «котлами» 1941 р., стійка оборона Донецького аеропорту й Дебальцевого — зі Сталінградом тощо⁷. І після початку широкомасштабного вторгнення звичка послуговуватися радянськими символами та метафорами збереглася. Одним із таких прикладів може слугувати ініціатива В. Зеленського надавати українським містам звання міста-героя⁸.

Дослідник із Канади С. Єкельчик у своїй статті «Найменування війни: російська агресія в українському офіційному дискурсі та масовій культурі» пояснює, що справжня проблема використання слова «вітчизняна» в назві сучасної війни пов'язана з його присутністю в назві «Великої Вітчизняної війни» — центрального міфу пізнього радянського періоду та путінської Росії, де він використовується й сьогодні для оформлення агресії проти України. Таким чином, це не лише радянський термін, а й російський [10, С. 235]. Про парадоксальний процес деколонізації «за допомогою колоніального словника» писав письменник і кінознавець І. Козленко: «Сьогодні стає дедалі очевидніше, що цією новою мовою не може бути формальна мова радянських наративів; можливо, тимчасово — поки триває війна — так, але завтра — коли ми переможемо — ні» [11].

Про недоречність застосування назви «вітчизняна» до поточної війни з Росією активно висловилися українські історики й інтелектуали, а суспільство відповіло потужними мемами, гаслами та образами з маскульту, які мобілізували громадськість на захист України. Зрештою президентська вертикаль усвідомила важливість сучасної масової культури й перейшла до запозичення з неї вдалих символів [10].

Той факт, що сьогодні історичні наративи про Другу світову так активно використовуються, можна пояснити також реакцією на агресивну московську пропаганду. Адже Кремль використовує терміни й аналогії Другої світової у своїй зовнішній і внутрішній політиці, в боротьбі спочатку проти демократичного проєвропейського руху в Україні, а згодом у намаганнях знищити Українську державу. Ще з 2004 р. російські пропагандисти називали «фашистами» / «нашистами» прихильників В. Ющенка та учасників «Помаранчевої революції». «Нацистами» й «фашистами» поставали в російських ЗМІ активісти «Революції гідності» 2013—2014 рр. 24 лютого 2022 р. В. Путін, ого-

⁷ Уперше про це написав Андрій Портнов у лютому 2015 у своїй статті «Великая Отечественная война» 2014—2015, опублікованій на сайті Меморіалу «Уроки історії: ХХ век». Посилання на цей сайт на даний момент із зрозумілих причин не працює URL: <http://urokiistorii.ru/node/52475>

⁸ Указ Президента України від 21 березня 2023 р. № 171/2023 «Питання почесної відзнаки «Місто-герой України»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171/2023#Text> (дата звернення: 16.12.2023).

лошуючи завдання так званої «спеціальної воєнної операції», розводився про «демільтаризацію й денацифікацію» України, схарактеризувавши майбутню війну як глобальну боротьбу у традиціях сталінської «Великої Вітчизняної» проти «ворожого Заходу» та підтримуваного ним «українського фашизму»⁹.

Культ «Великої Вітчизняної війни», «Великої Перемоги» над нацизмом також став одним із центральних компонентів концепції «російського світу» («руського мира»), претензій РФ на роль глобального геополітичного гравця й домінування Москви на пострадянському просторі. Зараз для Росії наслідки Другої світової війни та її претензії на виняткову роль СРСР і росіян у перемозі — це, зокрема, й те, що слово «фашизм» можна використовувати як мову ненависті проти тих, кого вона обрала своїм ворогом.

Як виявилось, протистояти міфам про «Велику Вітчизняну війну» та «Велику Перемогу» надзвичайно складно. Професор Гарвардського університету С. Плохій у розмові з журналістом і політологом В. Портниковим [12] пояснює це тим, що Росія створила єдиний привабливий наратив про Другу світову, який об'єднує суспільство. Російський наратив виявився надзвичайно гнучким у тому сенсі, що люди могли пов'язувати себе з перемогою над нацизмом, не обов'язково асоціюючись із комунізмом чи Й. Сталіним.

У нашій країні тема Другої світової стала одним із головних пунктів суперечок і дебатів у суспільстві, однією з точок його розколу, яку постійно намагалася активізувати Росія. В пострадянській Україні сталася часткова інкорпорація радянського міфу «Великої Вітчизняної війни» до української моделі національного минулого, яка мала амбівалентний характер. З одного боку, у суспільстві відбулася реабілітація жертв Голокосту і сталінізму, діячів ОУН та УПА, з іншого — продовжували зберігатися традиції вшанування «Дня Перемоги» та інших радянських дат, пов'язаних із війною. Використання цієї теми в російській антиукраїнській пропаганді, а після 2013 р. і в «гібридній війні», змусило українських дослідників та інтелектуалів інтенсивно шукати способи відмежування від радянського / російського міфу.

Новий дискурс Другої світової війни: суб'єктність України

Процес осмислення українського виміру Другої світової перманентно триває з кінця 1980-х рр. Дослідники в різний спосіб і з різними методологічними підходами конструювали її «національний наратив», студіювали «білі плями», зосереджуючись на маргіналізованих групах і табуйованих темах, застосовуючи новітні інструменти пізнання. Паралельно в політичній, суспільній та науковій сферах тривала дискусія довкола назви війни з нацистською Німеччиною. Якщо у 1990-х рр. українські фахівці виступали за право використовувати в до-

⁹ Послание Президента Федеральному собранию. 21.02.2023. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/70565> (дата звернення: 16.12.2023).

слідженнях дещо українізовані назви, як-от «Велика Вітчизняна війна українського народу» чи нейтральні, позбавлені ідеологічного навантаження формулювання на зразок «німецько-радянська війна», то у 2010-х рр. радянський термін практично втратив свій науковий ресурс. Проте в офіційних документах словосполучення «Велика Вітчизняна війна» використовували до 2015 р. Після «Революції гідності» й початку війни Росії проти України в рамках контрпропагандистських заходів 9 квітня 2015 р. було ухвалено законодавчі акти, спрямовані на декомунізацію України. Закон «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939—1945 рр.» запровадив використання в офіційному дискурсі терміна «Друга світова» замість «Велика Вітчизняна»¹⁰.

Нині критично важливо переглянути як гуманітарний дискурс, так й історичні концепції з урахуванням суб'єктності України [11]. Тож, окрім зусиль, спрямованих на «внутрішнього споживача», вітчизняні дослідники мають виконати важливу роботу з самопрезентації українського бачення війни для світової історіографії, вписування національного наративу про минулий світовий конфлікт у загальноєвропейську оповідь. Це — методологічно й технологічно складне, тривале за часом і матеріально витратне завдання. Як слушно зауважує С. Плохій, український дискурс про Другу світову у західній історіографії часто асоціюється з дуже заангажованим і вузьким поглядом на війну або зводиться до проблем правової оцінки діяльності українських націоналістів і колабораціонізму. Такі пропагандистські стереотипи Радянський Союз почав активно просувати ще під час війни з нацистською Німеччиною. Якщо ти українець, якщо дивишся на війну українськими очима, ти неминуче асоціюєшся з прихильниками «бандерівців», «радикальних націоналістів» чи тих, хто заперечує або замовчує непоказні епізоди українського самостійницького руху [24]. Водночас Й. Сталін скористався з визнання внеску українців у перемогу над нацизмом із боку союзницьких держав і посилив свої позиції в повоєнних міжнародних організаціях та на повоєнних переговорах, на чому наголошує С. Плохій [13, С. 202]. З одного боку, Українська РСР офіційно ввійшла до світового товариства як рівноправний член і співзасновниця Організації Об'єднаних Націй, що слід трактувати як символічний акт історичної справедливості [14]; з іншого — вона не була самостійною державою й не могла проводити власної зовнішньої політики.

Думку про вибіркочну етнізацію ролі українців у Другій світовій сформулював Я. Грицак у вступі до збірника, який вийшов друком уже під час широкомасштабної російської агресії. «Якщо українці там (в оповіді про війну — *Авт.*) виникали, то тільки в ролі “поганих гравців”. Як казав той самий Норман Дейвіс, українці були “росіянами”, коли робили щось добре, і ставали “українцями”,

¹⁰ Про дискусію з приводу ухвалених законів див.: URL: <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions>; Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону». *Критика*. 2015, квітень. URL: <http://krytyka.com/ua/articles/vidkrytyu-lyst-naukovciv-ta-ekspertiv-ukrayinoznavciv-shchodo-tak-zvanoho-anti-komunistychnoho-zakonu>. Про висновок Венеціанської комісії див.: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2015\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2015)045-e) (дата звернення: 24.11.2023).

щойно робили щось погане. Український вимір виникав переважно у зв'язку з такими темами, як націоналізм, колабораціонізм і антисемітизм» [15, С. 8].

О. Стяжкіна називає «сліпою зоною» у свідомості європейців роль України у минулій світовій війні: «Як слушно зауважив Пітер Дікінсон, західні інтелектуали й історики, що вивчають Другу світову, називали й продовжують називати радянські війська “русскімі” (Russian), продовжують писати, що саме “русскіє” (Russian) втратили двадцять сім мільйонів життів. Вони залишали й залишають поза увагою Україну, мільйони українських воїнів, які були у Червоній армії, масштаби втрат мирного українського населення, а отже, — під впливом радянського (а тепер і російського) дискурсу таке “приголомшливе упущення” демонструє не внесок України, а розміри “сліпої зони”, якими роль українства у Другій світовій позначено у свідомості європейців» [16, С. 21].

Австрійський дослідник української та російської історії А. Каппелер у своїй книжці 2017 р. [17] намагається пояснити присутні на Заході стереотипи щодо України й української історії не в останню чергу цілеспрямованою російською пропагандою. Власне поява такого видання була спровокована російською відкритою та «гібридною» війною проти України. «У колишньому Радянському Союзі й теперішній пострадянській Росії широко розповсюджене уявлення про українців як про колаборантів і “бандерівців”, що ґрунтується на традиційному стереотипі про мазепинців і петлюрівців. Російська пропаганда роздуває його далі, представляючи теперішню війну з Україною як продовження війни з “українськими фашистами” та “ідейними спадкоємцями Бандери — поплічниками Гітлера” під час Другої світової війни» [17, С. 220]. Автор наголошує, що Росія зарезервувала перемогу багато у чому за собою, і Захід почасти поділяє таку інтерпретацію. Виявляється це, наприклад, у тому, що часто йдеться про «росіян», які «звільнили» Берлін і Відень, хоча насправді звільнила ці міста радянська армія, в лавах котрої воювали також численні українці, інші неросіяни [12, С. 213].

Можна навести ще багато прикладів на тему «невидимості» України в історієписанні Другої світової або наявних стереотипів щодо її місця й ролі в минулому глобальному воєнному конфлікті. Особливо очевидно постає ця обставина, якщо поглянути на меморіальну мапу Європи. На місцях колишніх нацистських концтаборів, таборів для радянських військовополонених найчастіше можна побачити написи про «невідомих російських полонених», «російських працівників», у кращому разі «радянських». А кладовища загиблих вояків Червоної армії, примусових працівників і військовополонених у Німеччині зазвичай називаються «російськими» (Russenfriedhof). Попри очевидну чисельність українських свідків, які були в полоні, на примусовій праці в таборах військовополонених, у нацистських документах, в експозиціях музеїв чи в науковій літературі дуже рідко зустрічаються згадки про таку категорію в'язнів, як «українці». Не доводиться говорити і про статистичні узагальнення. Відсутність суверенної України на мапі Європи напередодні Другої світової стала причиною того, що у складній системі обліку та категорій в'язнів концтаборів поло-

нені української національності не виокремлювалися. Влучно описав ситуацію, що склалася, голова Світової ліги українських політичних в'язнів М. Марунчак: «Український великан був захований за чужі національні літери. Українцям, як на глум, давали позначки окупантських режимів України» [18, С. 59—60].

Аби виправити таку ситуацію, потрібні десятиліття копівкою пошукової роботи, часто в рамках локальних досліджень [19—21]. Тільки нещодавно комп'ютерні технології досягли такого високого рівня і створюють реальні можливості для проведення аналізу мільйонів персональних даних. Наприклад, співробітники Музею історії України у Другій світовій війні здійснили обчислення бойових втрат мешканців України під час війни й далі працюють над наповненням сайту «Мартиролог» із базою даних на загиблих червоноармійців, які походили з України¹¹. Актуальне також створення бази даних радянських військовополонених, яка вможливила б обчислення кількості втрат українців, що потрапили до німецького полону¹². Саме на основі таких статистичних досліджень надалі можна робити узагальнені висновки й писати метанаративи.

Робота, сфокусована на суб'єктивізації України в європейській та світовій історії, стала поштовхом для переосмислення ролі Росії у Другій світовій в тому сенсі, що українська історія тієї війни виявилася важливим складником руйнування російської / радянської міфології і пропаганди [16, С. 21]. Процес цієї деконструкції сталінсько-путінської за змістом версії ще далекий від завершення. О. Стяжкіна зазначає, що академічний словник для історієписання Другої світової все ще сформований у спосіб, який унеможлиблює будь-яке виправдання нацизму, однак тяжіє до «нормалізації» комунізму. Аргументи на користь цієї позиції здебільшого такі, як описав у своїй книжці Р. Девіс: «Сталінський Радянський Союз, скориставшись можливістю, захопив колишні території царської імперії та встановив нелюдську систему ГУЛАГу. Але він був не агресором щодо нацистської Німеччини та фашистської Італії, а жертвою агресії, а радянський опір був головним фактором знищення нацизму та відновлення демократії в Європі» [16, С. 22].

Руйнування того, що можна назвати «нюрнберзьким міфом», на думку В. Нахмановича [22], є важливим ключем для осмислення сучасної війни Росії проти України. Цей міф про те, що німецький нацизм був найбільшим злом у світі, проти якого об'єдналися «сили світла» й перемогли його. Але насправді на Нюрнберзькому процесі покарали тільки німецьких воєнних і військових злочинців, водночас «відбіливши» злочинців комуністичних, котрі не лише були співвинуватцями розв'язання Другої світової війни, а й учинили до її початку на підвладних їм землях не менші за масштабом злочини. Саме міф про СРСР як про «жертву підступного нападу гітлерівської Німеччини» та про «радянських визволителів від нацизму» значною мірою підтримує на Заході сентименти до сучасної Росії.

¹¹ Музей. Пам'ять. Пошук. URL: <https://martyrology.org.ua> (дата звернення: 16.12.2023).

¹² Див.: Архів пам'яті українців. URL: <https://archive.memory.org.ua> (дата звернення: 16.12.2023).

Хибність особливої чутливості щодо Росії як нібито головної жертви Другої світової війни з боку тієї ж Німеччини докладно пояснив Т. Снайдер у своєму виступі «Про історичну відповідальність Німеччини перед Україною», виголошеному 20 червня 2017 р. перед депутатами Бундестагу [23]. Він навів раціональні аргументи на користь того, що сучасна Німеччина має почуття відповідальності за нацистські злочини не лише перед Росією, а, в першу чергу, перед Україною. Дослідник докладно показав тяглість російського терору проти українців під приводом боротьби з «націоналізмом», а також указав на способи маніпуляції з німецькою історичною пам'яттю та німецьким почуттям відповідальності [23]. Американський історик також звернув увагу на підсвідомі чинники, які впливають на німецько-українські відносини. «Здійснюючи колоніальну загарбницьку війну українських територій у минулому, Німеччина й зараз частково зберігає ментальні спокиси ігнорувати народ, який не вважався “тоді” народом, говорити про Україну як державу, що зазнала невдачі, або українців, розділених куьлтурно» [23]. Цю думку про колоніалізм Німеччини Т. Снайдер розвинув у своєму виступі на онлайн-семінарі «Історики та війна», організованому Німецько-українською історичною комісією [24]. На його переконання, невдала німецька політика пам'яті щодо власного колоніалізму в націонал-соціалістичний період ускладнила визнання російського фашизму та колоніалізму, що стало головною причиною невиразної підтримки України в наш час.

Новий дискурс Другої світової війни: колоніальний вимір

Тема колоніалізму в контексті російсько-української війни за останній рік набула надзвичайної актуальності в публічному просторі та в наукових дискусіях. Погляд на путінську Росію як на імперію виявився надзвичайно продуктивним, хоч і свого часу недооціненим. Американський політолог О. Мотиль ще у 2000-х рр. передбачив повернення Росії до авторитаризму й початок воєн за територіальне відновлення СРСР [25].

Погляд на СРСР як на імперію виглядає актуальним і для переосмислення Другої світової війни. В. Портников вважає, що перемога в ній перетворила Радянський Союз на справжню імперію [12]. Впродовж війни комуністична ідеологія змінилася на шовіністичну та імперську. Як один із доказів цих змін він наводить відомий тост Й. Сталіна «За великий російський народ!», виголошений на банкеті з нагоди перемоги. За словами публіциста, радянський «вождь» усвідомлював, що російський шовінізм був головною опорою його влади й реалізації загарбницьких планів, а на окупованих нацистами територіях не всі боролися за відновлення радянської держави, але багато хто хотів національного суверенітету. І комуністи відреагували на це шовінізмом. Із цієї причини в 1944 р. почалися масові депортації чеченців, кримських татар, українців, литовців та інших народів до Сибіру й Середньої Азії. Радянський режим, установлений у Центрально-Східній Європі, був російським колоніальним проектом [26].

У науковому середовищі перегляд історії Другої світової війни з колоніальної перспективи продовжує залишатися доволі новаторським [27, С. 16—26]. До цього часу точаться дискусії щодо того, чи був СРСР справжньою імперією. Від самого початку більшовики позиціонували створення «країни Рад» як антиімперський та антиколоніальний проект, і до сьогодні на міжнародній арені путінська Росія сприймається у країнах Глобального Півдня як антипод західним «імперіям». Також думки істориків та інтелектуалів розділилися щодо того, чи була Україна російською колонією [28].

Б. Касимбекова й А. Чокобаєва пропонують поглянути на історію Росії та СРСР крізь призму теорії поселенського колоніалізму (Settler Colonialism) [29], запропонованої П. Вульфом [30]. Не вдаючись до детального викладу думок дослідниць, маємо зазначити, що головна специфіка поселенського колоніалізму, на відміну від класичних, морських колоній Британії, Іспанії або Голландії, полягає в тому, що у цьому випадку пріоритетом стає територіальний контроль, а не трудова й економічна експлуатація. Колоніальний порядок поселенців надає перевагу захопленню землі, а не праці місцевих жителів. Початкових власників землі необхідно виселити, обмежити або асимілювати у суспільство поселенців, аби запобігти претензіям корінного населення на суверенітет. Таким чином, заселення неросійських периферій було вирішальним елементом імперського, а згодом і радянського захисту та інтеграції колоній у розширену Росію. Б. Касимбекова й А. Чокобаєва виокремлюють чотири типи колонізації радянських поселенців: 1) примусова або карна; 2) мобілізаційна; 3) добровільна селянська; 4) професійна міська [29].

В контексті подій Другої світової війни як колонізаційний проект можна розглядати численні радянські депортації, починаючи з польських осадників, членів родин учасників українського національно-визвольного руху, киримли та інших народів Кримського півострова. Радянська держава використовувала в'язнів ГУЛАГ та спецпоселенців для залюднення «неосвоєних» територій зі складними кліматичними умовами і слабкою або ж відсутньою інфраструктурою. В той самий час, коли спецпоселенці спрямовувалися в національні республіки та області СРСР, корінне населення цих регіонів знищувалося через колективізацію, примусові переселення, заборону традиційних місцевих систем господарювання, землекористування.

Радянська колонізація була не лише сільськогосподарською, а й промисловою. У цьому контексті процес евакуації промисловості УРСР у 1941 р. також можна розглядати як колонізаційний проект. Із позиції поселенського колоніалізму стає зрозумілим, чому радянська влада після війни перешкождала поверненню евакуйованих жителів до їхніх рідних домівок в індустріальні міста республіки й одночасно мобілізувала на її відбудову мешканців з етнічних російських територій. Так само вчиняли з репатріантами, 58 % яких по війні не повернулися додому, а спрямовувалися до різних промислових регіонів СРСР [31, С. 59].

Депортовані неросійські народи в місцях спецпоселення могли отримати соціальну мобільність і доступ до привілеїв через культурне стирання та асимі-

ляцію: спочатку в російській мовній і культурній спільноті, а потім (якщо цьому сприяло походження) — в етнічній групі. Ще один важливий аспект: асимілюючись у місцях спецпоселень, депортовані українці чи представники інших народів могли виступати стосовно місцевих неросійських етносів як колонізатори.

Важливим асимілятивним елементом стала армія. Для неросійських чоловіків вона виявилася основним середовищем їх російщення. В українця існувало багато можливостей побудувати військову кар'єру, але здебільшого коштом повної втрати національної ідентичності. Важливо зазначити, що жодна неросійська меншина не могла бути етнічною більшістю в армійському підрозділі, тоді як суто російські підрозділи існували і класифікувалися як еліта. Під час минулої світової війни українці становили другу за чисельністю національну групу у Червоній армії (понад 22 %), але жодного підрозділу, сформованого винятково з українців, не існувало [32, С. 400]. Військова служба супроводжувалася системним расизмом і насильством, майже завжди обов'язкова строкова проходила за межами національного регіону новобранця [33].

Раса, як ієрархічний принцип організації, перебувала в основі колоніальної логіки радянських поселенців. Росіяність стало расовою категорією, за допомогою якої організовувалося колоніальне управління поселенців. Відповідно, російський народ і культура розглядалися як вияви первісного буття і взірць для інших національностей. Ця расова ієрархія лежить в основі концепту «Великої Вітчизняної війни». Саме російський народ був призначений «згори» прикладом героїзму та жертвності, натомість цілі етнічні групи класифікували як «ворогів», «зрадників», «колабораціоністів» або ж недостатньо героїчних. Наприклад, українців часто називали «зрадниками», «націоналістами», кримських татар — «колабораціоністами», євреїв — «ташкентськими партизанами». Різні етнічні групи мали різний статус в ієрархії етносів: депортовані «ворожі народи» посідали найнижчу сходинку, а столичні росіяни — найвищу. Цей колоніальний погляд на війну та участь у ній народів СРСР, коли переможцями над нацизмом уважалися «росіяни й російська армія», транслюється як сучасною російською пропагандою, так і залишається інтегрованим до західної історіографії [17].

Нині також можемо спостерігати на Заході спроби перегляду радянської історії крізь призму колоніалізму. Як приклад можна назвати книжку німецького історика М. Шульце-Весселя 2023 р. «Прокляття імперії: Україна, Польща й помилки в історії Росії» [34]. Події Другої світової в ній викладені в розділі «Радянський експеримент та імперська традиція 1917—1991», що містить традиційний наратив про війну. Проте загальний концепт видання вказує на актуальність саме постколоніального погляду на історію Східної Європи, зокрема в період Другої світової.

Новий дискурс Другої світової війни: розширення хронологічного, територіального і смислового контекстів

Ще однією проблемою минулої війни, яка залишається поза колоніальною оптикою й потребує перегляду, стала проблема часу. О. Стяжкіна констатує: «Спроба хронологізації Другої світової війни для українського суспільства через усталений радянський міф Великої Вітчизняної, який на початку ХХІ ст. підтримували російські історики та пропагандисти, очевидно потерпіла фіаско. Однак й загальноприйнятий “календар” Другої світової, що розпочалася 1 вересня 1939 й завершилася 2 вересня 1945, не цілком адекватний для описання фактичної історії війни для українців» [16, С. 37]. Агресивна російська війна, яка розпочалася під гаслами й символами «Великої Вітчизняної», вказує на те, що завершення Другої світової відбувається саме зараз в українських степах і містах.

Одним із перших здійснив спробу поглянути на ці події в Україні з позиції глобальної та міжнародної історії Т. Снайдер у праці «Криваві землі», включивши до аналізу Другої світової події 1930-х рр., починаючи з Голодомору. Ю. Лібер зауважив, що формування й еволюція сучасної України стали «інтерактивною відповіддю на тотальну війну та масове насильство минулого століття». За його визначенням, довгострокове кровопролиття розпочалося в 1914 р., а Голодомор 1932—1932 рр. та радянські соціальні експерименти він називає «другою тотальною війною проти України», позначаючи її як «невидіємну частину континууму масового насильства Першої та Другої світових воєн» [35, С. 45].

Я. Грицак також вважає, що точку відліку для періоду кривавих чи тотальних воєн потрібно пов'язувати з 1914 р.: «Ми не можемо говорити про Першу світову війну, Другу світову війну та роки між ними як про різні періоди. На моє глибоке переконання, це є одна й та сама війна. Я називаю її, слідом за багатьма істориками, “Тридцятилітньою війною ХХ ст.” Вона почалася в 1914 і закінчилася в 1945 р. І найбільша трагедія чи іронія історії полягає в тому, що у цей період Україна народжується як нація. Вона носить на собі його родові травми. Умовно кажучи, ми є діти війни» [15, С. 9].

Свої точки «входу» та «виходу» українців із Другої світової війни пропонує О. Стяжкіна: «Поза колоніальною оптикою такими точками може бути “поставлене” у роки Першої світової й таке, що закривається (й буде закритим нашою перемогою) війною РФ проти України, “українське питання”» [16, С. 38]. У нарисах, уміщених в її книжці, дослідниця представила власну версію подій довгого періоду тотальних воєн 1914—1953 рр. У 1930-х рр. це був час «безперервної мобілізації», а в період 1943—1953 рр. — практики рерадянзації України [16].

Розширення хронологічного й територіального контексту підводить до того, що 9 травня 1945 р. перестає бути в історієписанні «української Другої світової» центральною висхідною точкою наративу. У системі координат тотальних воєн ХХ ст. припинення боїв в Європі, в Африці, на Далекому Сході й Тихому океані, перемога над країнами нацистського блоку не означала завершення бойо-

вих дій, терору і брутального насильства в Україні. Важливо визнати, що з огляду на історичні перспективи та корінні інтереси української політичної нації, для українського народу Друга світова не стала переможною війною, хоча в лавах Червоної армії воювали близько 8 млн мешканців України. Для українців та війна — це історія «кривавих земель». Саме тому важливо відмовитися від міфу про «Перемогу» та від героїчної оповіді, а більше уваги приділяти жертвам і трагедії Другій світовій, іншим соціогуманітарним, політичним вимірам цього глобального протистояння.

* * *

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати кілька висновків. Асоціативні ряди та аргументовані паралелі з Другою світовою війною, які наводять історики, політологи, фахівці з міжнародного права, коментуючи сучасні події, є результатом впливу останньої великої війни в Європі на наше суспільство й світогляд. Водночас Друга світова не може бути тим зразком подій, на який варто орієнтуватися для побудови прогнозів щодо сучасної війни Росії проти України та пошуку можливих варіантів її закінчення.

Агресія Росії проти України радикально змінює представлені в науковій літературі та суспільній свідомості інтерпретації подій Другої світової війни. Для України поряд із деконструкцією міфу «Великої Вітчизняної» принципове значення має дослідження проблеми її суб'єктності як в історичній ретроспективі, так і в умовах сучасного протистояння. Тож, окрім зусиль, спрямованих на «внутрішнього споживача», вітчизняні дослідники мають виконати важливу роботу самопрезентації України й українців у Другій світовій для світової історіографії, вписування національного наративу у загальноєвропейську оповідь.

Деякі українські дослідники вбачають у цьому завданні незавершеність певних процесів 1940-х рр., а саме — невдалу спробу відновлення державності учасниками національно-визвольного руху. Вказана обставина дає підстави кваліфікувати російсько-українську війну як «незавершену Другу світову». Одночасно таке бачення історичних процесів для України збігається з пропозицією вітчизняних фахівців про розширення хронології в інтерпретації подій війни проти нацизму. Це може бути включення цієї війни у широкий історичний період сталінських репресій або об'єднання з Першою світовою в довгу «Тридцятирічну війну ХХ ст.».

Нарешті доволі перспективними виглядають методологічні підходи колоніальних і постколоніальних студій у дослідженнях подій минулої світової війни. Системний аналіз російського імперіалізму в концептуальній парадигмі поселенського колоніалізму відкриває можливості для адекватного аналізу «українського питання» в політиці Москви в контексті історії інших колонізованих народів і територій СРСР, створює нові відправні позиції для інтерпретації подій воєнного лихоліття на території України.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Zubov, A. Eto uzhe bylo. My na porohe polnoho razrushenia systemy mezhdunarodnykh dohovorov, ekonomycheskoho khaosa y politycheskoi dyktatury. *Vedomosti*. 01.03.2014. URL: <http://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2014/03/01/andrey-zubov-eto-uzhe-bylo> [in Russian].
[Зубов А. Это уже было. Мы на пороге полного разрушения системы международных договоров, экономического хаоса и политической диктатуры. *Ведомости*. 01.03.2014. URL: <http://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2014/03/01/andrey-zubov-eto-uzhe-bylo> (дата звернення: 16.12.2023)].
2. Historiker Snyder: “Europa ist für Putin ein leichteres Ziel als die Ukraine”. *Focus Online*. 03.03.2015. URL: http://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/verwirrung-in-den-koepfen-stiften-historiker-snyder-europa-ist-fuer-putin-ein-leichteres-ziel-als-die-ukraine_id_4514445.html (дата звернення: 16.12.2023) [in German].
3. Snyder, T. We Should Say It. Russia Is Fascist. *The New York Times*. 19.05.2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (дата звернення: 8.04.2023).
4. Streit, Ch. Winterkrieg: Wladimir Putins “finnischer” Krieg? 16.08.2022. *Clio-Guide: Osteuropa: Belarus, Russland und Ukraine*. URL: <https://ukraine2022.ios-regensburg.de/winterkrieg01/> (дата звернення: 16.12.2023) [in German].
5. Yakubova, L. Rashyzm: zvir z bezodni. Kyiv, 2023 [in Ukrainian].
[Якубова Л. Рашизм: звір з безодні. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.].
6. Dorokhina, T. Mikroistoriia viiny: 36 dib okupatsii s. Tupychiv na Chernihivshchyni. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*. 2023. 4: 25-42 [in Ukrainian].
[Дорохіна Т. Мікроісторія війни: 36 діб окупації с. Тупичів на Чернігівщині / Т. Дорохіна, О. Коваленко, С. Токарев. *Український історичний журнал*. 2023. № 4. С. 25—42.]
7. Lytvyn, K. “Ne striliajte tilky v syna”: Okupatsiia s. Yahidne na Chernihivshchyni — svidchennia z pidvalu (3—30 bereznia 2022 r.) (interviu zapysala ta pidhotuvala do druku K. Lytvyn). *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*. 2023. 5: 35-49 [in Ukrainian].
[Литвин К. «Не стріляйте тільки в сина»: Окупація с. Ягідне на Чернігівщині — свідчення з підвалу (3—30 березня 2022 р.) (інтерв'ю записала та підготувала до друку К. Литвин). *Український історичний журнал*. 2023. № 5. С. 35—49].
8. Vorobiei, O. “Zapamiatai: ni rosiiany, ni bilorusy — nerukopozhatni”: Svidchennia pro okupatsiiu s. Yurivka na Chernihivshchyni (interviu zapysala i pidhotuvala do druku O. Vorobiei). *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*. 2023. 3: 30-47 [in Ukrainian].
[Воробей О. «Запам'ятай: ні росіяни, ні білоруси — нерукопожатні»: Свідчення про окупацію с. Юрівка на Чернігівщині (інтерв'ю записала і підготувала до друку О. Воробей). *Український історичний журнал*. 2023. № 3. С. 30—47].
9. Hrytsiuk, V., Lysenko, O. Viina Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: voiennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichnyi vymiry. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*. 2023. 2: 19-20 [in Ukrainian].
[Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2. С. 19—20].
10. Yekelchuk, S. Naming the war: Russian aggression in Ukrainian official discourse and mass culture. *Canadian Slavonic Papers*. 2022. 64 (2-3): 232-246.
11. Kozlenko, I. Ukraina yak subiekt: poshuk novoi movy. *Krytyka*. 2022. 1-2: 26-28 [in Ukrainian].

- [Козленко І. Україна як суб'єкт: пошук нової мови. *Критика*. 2022. № 1-2. С. 26—28. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/ukraina-ia-subiekt-poschuk-novoi-movy> (дата звернення: 16.12.2023)].
12. Portnykov Vitalii i Plokhii Serhii. Istorychna vidpovidalnist ukraintiv — perepysatu rosiiskiu istoriiu. *Youtube*. 7.01.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WyWZDqAg0Pc> (дата звернення: 16.12.2023) [in Ukrainian].
[Портников Віталій і Плохій Сергій. Исторична відповідальність українців — переписати російську історію. *Youtube*. 7.01.2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WyWZDqAg0Pc> (дата звернення: 16.12.2023)].
13. Plokhii, S. Yalta. Tsina myru. Kharkiv, 2019 [in Ukrainian].
[Плохій С. Ялта. Ціна миру / Пер. з англ. Н. Коваль. Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 416 с.].
14. Hrytsiuk, V., Lysenko, O., Pokotylo, O. Ukraina v lavakh Obiednanykh natsii: lehitymizatsiia ta vnesok u borotbu z natsyzmom i fashyzmom u period Druhoi svitovoi viiny. *Ukrainskyi istorychnyj zhurnal*. 2020. 3: 4-26 [in Ukrainian].
[Грицюк В., Лисенко О., Покотило О. Україна в лавах Об'єднаних націй: легітимізація та внесок у боротьбу з нацизмом і фашизмом у період Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 2020. № 3. С. 4—26].
15. Hrytsak, Ya. Ukrainskyi vymir Druhoi svitovoi. *Druha svitova: rozdumy cherez visim desiatylyt*. Kyiv, 2022: 7-15 [in Ukrainian].
[Грицак Я. Український вимір Другої світової. *Друга світова: роздуми через вісім десятиліть*. Упор. І. Винокуров. Київ: Дух і літера, 2022. С. 7—15].
16. Stiazhkina, O. Rokada: chotyry narysy z istorii Druhoi Svitovoi. Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[Стяжкіна О. Рокада: чотири нариси з історії Другої Світової. Київ: Дух і Літера, 2020. 272 с.].
17. Kappeler, A. Nerivni braty. Ukraintsi ta rosiiany vid serednovichchia do suchasnosti. Chernivtsi, 2018 [in Ukrainian].
[Каппелер А. Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності / пер. з нім. В. Кам'янець. Чернівці: Книги-XXI, 2018. 320 с.].
18. Marunchak, M.H. Ukrainski politychni viazni v natsystrykhykh kontsentratsiinykh taborakh. Winnipeg, 1996 [in Ukrainian].
[Марунчак М.Г. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах. Вінніпег: Світова ліга українських політичних в'язнів, 1996. 364 с.].
19. Berndl, R., Kaltenbrunner, M., Pastushenko, T. (Coms.). Viazni z Ukrainy v kontstabori Mauthauzen: istoriia ta pamiat. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
[В'язні з України в концтаборі Маутгаузен: історія та пам'ять / Упоряд.: Р. Берндал, М. Кальтенбруннер, Т. Пастушенко. Київ: Фенікс, 2019. 352 с.].
20. Isaiuk, O. Ukraintsi v Aushvitsi: varianty etnokulturnoi samoidentyfikatsii v umovakh zahrozy. *Ukraina moderna*. 20.10.2020. URL: <https://uamoderna.com/md/ukrainczi-v-aushviczi-varianti-etnokulturnoi-samoidentifikacii-v-umovax-zagrozi/> (дата звернення: 16.12.2023) [in Ukrainian].
[Исаюк О. Українці в Аушвіці: варіанти етнокультурної самоідентифікації в умовах загрози. *Україна модерна*. 20.10.2020. URL: <https://uamoderna.com/md/ukrainczi-v-aushviczi-varianti-etnokulturnoi-samoidentifikacii-v-umovax-zagrozi/> (дата звернення: 16.12.2023)].
21. Papakin, A. Ukraintsi — viazni kontstaboru Flossenbiurg (1940—1945). *Ukraina u Druhii svitovii viini: dzherela ta interpretatsii (do 65-richchia Velykoi Peremohy)*. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kyiv, 2011: 433-437 [in Ukrainian].

- [Папакін А. Українці — в'язні концтабору Флоссенбюрг (1940—1945). *Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції* / Відп. ред. Л.В. Легасова. Київ, 2011. С. 433—437].
22. Nakhmanovych, V. Svit pislia viiny. *Istorychna pravda*. 21.03.2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/03/21/161088/> (дата звернення: 16.12.2023) [in Ukrainian].
[Нахманович В. Світ після війни. *Історична правда*. 21.03.2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/03/21/161088/> (дата звернення: 16.12.2023)].
23. Snyder, T. Germany's Historical Responsibility for Ukraine. *Marieluise Beck*. 20.06.2017. URL: <https://marieluisebeck.de/artikel/20-06-2017/timothy-snyder-germanys-historical-responsibility-ukraine> (дата звернення: 8.04.2023).
24. Historians and the War: Discussion with Prof. Timothy Snyder. Online Seminar. *Youtube*. 13.06.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Jp5MT4dJ1dw&list=PL_kg-S76hb4F93i4RMNUON0WKMumGvgQj8 (дата звернення: 16.12.2023).
25. Motyl, O. Pidsumky imperii: zanepad, rozpad i vidrodzhennia. Kyiv, 2009 [in Ukrainian].
[Мотиль, О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. Київ: Критика, 2009. 198 с.].
26. Applebaum, A. Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944—1956. New York: Doubleday, 2012. 566 p.
27. Stiazhkina, O. Sproba nalashtuvannia antykolonialnoi optyky: Ukraina u ukraintsi u Druhii svitovii ta pislia nei. *Druha svitova: rozdumy cherez visim desiatylit'*. Kyiv, 2022: 16-26 [in Ukrainian].
[Стяжкіна О. Спроба налаштування антиколоніальної оптики: Україна й українці у Другій світовій та після неї. *Друга світова: роздуми через вісім десятиліть*. Упор. І. Винокуров. Київ: Дух і літера. 2022. С. 16—26].
28. Hrytsak, Ya., Sharoval, Yu. Chy bula Ukraina Rosiiskoiiu koloniiieu? *Ukraina moderna*. 20.07.2023. URL: <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiiu-koloniiieu/> (дата звернення: 16.12.2023) [in Ukrainian].
[Грицак Я., Шаповал Ю. Чи була Україна Російською колонією? *Україна модерна*. 20.07.2023. URL: <https://uamoderna.com/history/chy-bula-ukraina-rosiyskoiiu-koloniiieu/> (дата звернення: 16.12.2023)].
29. Kassymbekova, B., Chokobaeva, A. Expropriation, assimilation, elimination: Understanding Soviet Settler Colonialism. *South/South Dialogues*. 05.07.2023. URL: <https://www.southsouthmovement.org/dialogues/expropriation-assimilation-elimination-understanding-soviet-settler-colonialism/> (дата звернення: 8.04.2023).
30. Wolfe, P. Settler Colonialism and the Elimination of the Native. *Journal of Genocide Research*. 2006. 8 (4): 387-409.
31. Pastushenko, T. "Das Niederlassen von Repatriierten in Kiew ist verboten!". Die Lage der ehemaligen Zwangsarbeiter/innen und Kriegsgefangenen in der Ukraine nach dem Krieg. Kyiv, 2011. 162 s. [in Ukrainian and German].
32. Bezugolny, A.Yu. National Composition of the Red Army. 1918—1945. *Historical and statistical research*. Moscow. 2021 [in Russian].
[Безугольный А.Ю. Национальный состав Красной армии. 1918—1945. *Историко-статистическое исследование*. Москва: Центр полиграф, 2021. 511 с.].
33. Wimbush, E., Alexiev, A. The Ethnic Factor in the Soviet Armed Forces. R-2787/1. March 1982. *RAND*. URL: <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2007/R2930.1.pdf> (дата звернення: 16.12.2023).
34. Schulze-Wessel, M. Der Fluch des Imperiums: Die Ukraine, Polen und der Irrweg in der russischen Geschichte. München: C.H. Beck Verlag, 2023. 484 s. [in German].

35. Liber, Yu. Totalni viiny: Tvorennia modernoi Ukrainy v 1914—1954 rokakh. Kharkiv, 2019 [in Ukrainian].
[Лібер Ю. Тотальні війни: Творення модерної України в 1914—1954 роках. Харків, 2019. 528 с.].

Надійшла / Received 27.04.2024

Valerii HRYTSIUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Leading Research Fellow at the Educational
and Scientific Center of Military History,
National Defence University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
skifwo@email.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9877-1900>

Oleksandr LYSENKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of Military Historical Research,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ukr2ww@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Tetiana PASTUSHENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Senior Research Fellow,
Department of Military Historical Research,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
tetiana_p@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0775-3788>

WORLD WAR II IN THE CONTEXT
OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR: MAIN
NARRATIVES AND RESEARCH PERSPECTIVES

The purpose is to describe the reasons for using analogies and narratives of World War II in contemporary Ukrainian society and to identify the main topics of discussion and new trends in scholarly interpretations of WWII. **The research methodology** is based on the theoretical contributions of hermeneutics, approaches of historical comparativistics, and postcolonial theory. **The scientific novelty** of the material is to identify changes in the interpretation of the events of World War II under the influence of the current war of the Russian Federation against Ukraine in the work of contemporary specialists in the field of socio-humanities and to identify promising vectors of scientific research in this thematic niche. **Conclusions.** In scientific and public debates, there are three areas of change in the historiography of World War II that seem to be the most promising. The first area is related to the problem of Ukraine's subjectivity both in historical retrospect and in the context of the current war. Such work, among other things, involves conducting research that would show "Ukrainians" among the millions of Soviet war participants of WWII who have traditionally been seen as "Russians" in Western historiography. This includes calculating the number of Ukrainians among Red Army soldiers, prisoners of war, forced laborers deported to the Reich, including the so-called Ostarbeiters, and Soviet prisoners

of Nazi concentration camps. The second area is the study of the events of the last world war using the methodological approaches of colonial and postcolonial studies. The study of Russian imperialism in the conceptual paradigm of settlement colonialism opens up opportunities for an adequate analysis of the “Ukrainian question” in Moscow’s policy in the context of the history of other colonized peoples and territories of the Soviet Union and creates new perspectives for interpreting the events of WWII in Ukraine. The third area involves expanding the chronological framework of the study and including the events of World War II in the broad historical period of Stalinist repression or combining them with World War I in a long “Thirty-Year War of the Twentieth Century”. The proposed approaches will serve the purpose of further deconstruction of the “Great Patriotic War” myth, which remains an important element of Russian propaganda.

Keywords: *Russo-Ukrainian War, World War II, Stalinist repressions, Nazi concentration camps, Soviet POWs, colonialism, postcolonialism, subjectivity of Ukraine and Ukrainians.*